

УДК 631.158

ТЕРИТОРІАЛЬНЕ РОЗМІЩЕННЯ ТА ФОРМУВАННЯ ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ АГРАРНОГО СЕКТОРУ В ХАРКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Олійник Т.І.

У статті наведено результати вивчення необхідності врахування особливостей територіального розміщення при формуванні трудового потенціалу сільськогосподарських підприємств. Наведено зміну чисельності населення у залежності від відстані між районними центрами та м. Харковом, досліджено природні та міграційні зміни чисельності сільського населення районів Харківської області у залежності від їх віддаленості від обласного центру, розглянуто вплив структури наявного населення на природні та міграційні зміни чисельності сільського населення, тенденції зміни чисельності працівників сільськогосподарських підприємств та їх питомої ваги у загальній чисельності сільського населення у залежності від структури наявного населення районів Харківської області.

Ключові слова: розміщення, трудовий потенціал, населення, чисельність, міграція, працевлаштування.

ВСТУП

Формування трудового потенціалу аграрного сектора економіки у цілому та сільськогосподарських підприємств зокрема тісно пов'язане зі змінами чисельності населення в країні та в окремих її регіонах. Основна частина трудових ресурсів сільського господарства формується за рахунок сільського населення.

У 2000-2009 рр. в Україні відбулося скорочення чисельності міського і сільського населення. Темпи скорочення чисельності сільського населення були дещо вищими. Якщо чисельність міського населення

скоротилася за досліджуваний період з 33,5 до 31,4 млн. осіб (на 6,2%), то сільського - з 15,9 до 14,8 млн. осіб (на 7,3%). Унаслідок більш швидкого скорочення чисельності сільського населення у цілому по Україні його питома вага зменшилася з 32,3 до 32,0%.

Проблеми ефективності використання та відтворення трудових ресурсів сільськогосподарського виробництва широко висвітлюються у наукових працях Д.П. Богині, О.А. Бугуцького, В.К. Горкавого, В.С. Дієсперова, Г.І. Купалової, В.І. Лишиленка, І.В. Прокопи, О.В. Ульянченка, Л.О. Шепотько, К.І. Якуби [1]-[9] та ін. У той же час в літературі ще недостатньо висвітлені питання особливостей впливу територіального розміщення та віддаленості на особливості формування та використання трудового

Олійник Таміла Іванівна, доктор економічних наук, професор Харківського національного аграрного університету ім. В.В. Докучаєва

потенціалу сільськогосподарських підприємств.

Мета даної статті полягає у обґрунтуванні необхідності врахування особливостей територіального розміщення при формуванні трудового потенціалу сільськогосподарських підприємств.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

По Харківській області також спостерігалось скорочення загальної чисельності населення, але нижчими темпами, ніж по Україні: відповідно на 6,6% і 5,8%. Більш повільне скорочення загальної чисельності населення у Харківській області обумовлене ще повільнішим зменшенням чисельності міського населення (лише 4,1%).

Принциповими відмінностями Харківської області за складом і тенденціями зміни чисельності наявного населення від загальнодержавних закономірностей є те, що питома вага сільського населення значно нижче від середньої по країні (21,8% проти 32,3% у 2000 р.), чисельність сільського населення Харківщини скорочується швидше, ніж по країні, внаслідок чого питома вага сільського населення області ще більш стрімко знижується (20,3% проти 32,0% на початок 2009 р.

Отже, скорочується демографічна база для формування трудового потенціалу країни у цілому й аграрного сектора економіки зокрема.

У пореформений період чисельність сільського населення у Харківській області скоротилася з 625,5 тис. осіб до 568,5 тис. Основною причиною є природне скорочення. Незважаючи на деяке зростання кількості народжених у розрахунку на 1000 сільських жителів, ще більш швидкими темпами збільшувалася кількість померлих у розрахунку на 1000 жителів. Слід звернути увагу і на збільшення впливу міграції на формування сільського населення.

Якщо у 2002 р. унаслідок міграції чисельність сільського населення області скоротилася на 928 осіб, то у 2005 р. – уже на 3549 осіб (майже у чотири рази). Деяке покращення демографічних процесів спостерігалось у 2005-2009 рр. Кількість народжених у сільській місцевості за цей період зросла із 4517 до 5143 осіб, а кількість померлих зменшилася із 12968 до 12057 осіб. Такі зміни не дозволили подолати тенденцію до скорочення чисельності сільського населення, але забезпечили у 2009 р. найменші за останні дев'ять років показники природного та міграційного скорочення у розрахунку на 1000 тис. осіб – відповідно 12,2 та 1,2 особи.

Скорочення чисельності населення Харківщини відбувається дуже нерівномірно по окремих адміністративних районах. Так, за період 2001-2009 рр. майже не змінилася чисельність сільського населення Харківського району. У Дергачівському районі чисельність населення за досліджуваний період скоротилася на 4,5%, у Барвінківському та Близнюківському районах – відповідно на 19,6% та 17,6%. Ураховуючи важкий фінансовий стан і низький рівень ефективності виробництва у більшості сільськогосподарських підприємств, низьку заробітну плату найманих працівників, а також ту обставину, що певна частина мешканців сільських населених пунктів працюють у містах області і насамперед у місті Харкові, ми використали у своєму дослідженні як вихідну гіпотезу тезу про те, що на формування тенденцій розвитку демографічних процесів в окремих районах впливає розташування цих районів щодо обласного центру та транспортних шляхів сполучення загальнодержавного значення. Для перевірки цієї гіпотези було здійснено групування районів області за відстанню між районними центрами й обласним центром; у сформованих групах досліджувалися тенденції розвитку демографічних процесів (табл. 1).

Таблиця 1 Зміна чисельності населення у залежності від відстані між районними центрами та м. Харковом

Номер групи	Групи районів Харківської області за віддаленістю районних центрів від обласного центру	Кількість районів у групі	Тенденції зміни чисельності населення за 2000 – 2009 рр., у % до 2000 р.	
			Наявне населення	Сільське населення
1	До 70 км	8	$Y = 100,81 - 0,916t$	$Y = 101,40 - 1,113t$
2	71 – 120 км	10	$Y = 101,25 - 1,251t$	$Y = 102,83 - 1,417t$
3	121 км і більше	9	$Y = 101,59 - 1,459t$	$Y = 102,55 - 1,616t$
	У середньому по області	27	$Y = 101,13 - 1,152t$	$Y = 102,25 - 1,371t$

В усіх групах простежується тенденція скорочення і загальної чисельності населення, і чисельності сільського населення. З віддаленням від обласного центру темп скорочення чисельності населення зростає. У першій групі середньорічний темп скорочення чисельності сільського населення склав 1,113% до рівня 2000 р., у другій - 1,417, у третій групі зріс до 1,616%. Загальновідомо, що зміна чисельності населення може відбуватись унаслідок природного приросту або скорочення та міграції. У

зв'язку з цим розглянемо тенденції зміни цього показника у залежності від віддаленості районів від обласного центру (табл. 2).

У цілому, по Харківській області та в усіх сформованих групах відбувалося природне скорочення чисельності сільського населення. Перед початком досліджуваного періоду найвищий темп природного скорочення мали райони, найближче розташовані до обласного центру (14,309 чол. на 1000

осіб сільського населення), найнижчий темп – найбільш віддалені (11,984 чол.).

Таблиця 2 Природні та міграційні зміни чисельності сільського населення районів Харківської області у залежності від їх віддаленості від обласного центру

Номер групи	Групи районів Харківської області за віддаленістю районних центрів від обласного центру	Кількість районів у групі	Тенденції зміни за 2000 – 2008 рр.	
			природного приросту сільського населення (+), скорочення (-) на 1000 чол.	міграційного приросту сільського населення (+), скорочення (-) на 1000 чол.
1	До 70 км	8	$Y = -14,309 + 0,322 t$	$Y = 3,711 - 0,383t$
2	71 – 120 км	10	$Y = -13,848 + 0,181t$	$Y = 8,420 - 1,817t$
3	121 км і більше	9	$Y = -11,984 - 0,014t$	$Y = 2,680 - 1,457t$
x	У середньому по області	27	$Y = -13,732 + 0,204t$	$Y = 5,451 - 1,158t$

У той же час по першій та другій групах природне скорочення чисельності сільського населення уповільнювалося, а по третій групі, навпаки, прискорювалося. Унаслідок цього наприкінці досліджуваного періоду більш високі темпи скорочення чисельності сільського населення було виявлено у районах, найбільш віддалених від обласного центру. Наприклад, за 2008 р. природне скорочення чисельності сільського населення у районах першої групи склало 11,4 чол. у розрахунку на 1000 осіб, а у районах третьої групи – 12,2 чол. Наявність транспортного сполучення має велике значення для закріплення сільського населення у місцях його традиційного проживання, сприяє організації зайнятості і не лише у міжсезоння, а й протягом року, надає можливість одержувати дохід від реалізації сільськогосподарської продукції на стихійних ринках, розміщених біля транспортних магістралей і залізничних станцій.

На зміну загальної чисельності наявного населення регіону впливає міграція населення (її визначають порівнянням числа прибулих і числа вибулих із даного регіону). Серед різних видів міграції населення (внутрішня, зовнішня, маятникова, соціальна, професійна та ін.) на зміну чисельності населення безпосередньо впливає лише зовнішня міграція щодо певної території. Вплив решти видів міграції на чисельність населення дуже опосередкований.

У Харківській області у 2005 р. на зовнішню міграцію припадало 41,5 % загальної частини прибулих. Активними учасниками міграційних процесів, як правило, є особи працездатного віку. Чисельність осіб, які мігрували за всіма потоками міграції, у 2008 р. складала 6,0 % від загальної чисельності населення працездатного віку Харківської області. Якщо порівняти кількість мігрантів із чисельністю працездатного сільського населення, то вона складе третину. Ураховуючи можливість посилення сезонної міграції працездатного населення при вступі України до СОТ, слід дбати про створення робочих місць та умов для утримання працездатного населення на території власної держави.

Вплив міграційних змін на динаміку

чисельності сільського населення не має чіткої закономірності по групах районів за віддаленістю від обласного центру. По кожній групі та у цілому по області на початку досліджуваного періоду було виявлено міграційний приріст чисельності сільського населення, а в останні два роки по всіх групах - міграційне скорочення. Зокрема по групі найбільш віддалених районів від'ємне сальдо міграції сільського населення склало у 2008 р. у розрахунку на 1000 мешканців склало 9,0 чол. Це свідчить про те, що міграційні процеси все більше набувають негативного характеру та ще більше ускладнюють демографічну ситуацію на селі особливо у сільських районах, віддалених від промислових центрів.

Оскільки на території Харківської області розташована значна кількість крупних міст, в яких певна частина сільських мешканців може працевлаштовуватися з'ясуємо тенденції розвитку демографічних процесів на селі залежно від питомої ваги сільського населення у структурі наявного населення адміністративних районів (табл. 3).

Простежується чітка закономірність зміни чисельності сільського населення залежно від його питомої ваги у структурі наявного населення району. Якщо у районах з питомою вагою сільського населення до 40 % скорочення чисельності сільського населення склало за 2000-2009 рр. лише 7,6 %, то у другій групі цей показник дорівнював 13,2 %, а у районах з найбільшою питомою вагою сільського населення він досяг 14,3 %. Формуванню такої закономірності сприяли тенденції зміни природного скорочення у відповідних районах і міграційного приросту або скорочення. Перед початком досліджуваного періоду коефіцієнти природного скорочення чисельності сільського населення були найвищими у районах другої групи. Але саме для цієї групи характерним було найбільш швидке уповільнення темпів природного скорочення. На початку досліджуваного періоду міграційні процеси мали позитивний вплив на формування демографічного потенціалу усіх груп районів області: міграційне сальдо мало позитивне значення. Але протягом досліджуваного періоду відбувся перехід від позитивного впливу міграції до негативного. Зокрема у другій групі районів сальдо міграції було

від'ємним у 2004-2009 рр., а у третій групі, кількість прибулих, починаючи з 2003 р., кількість вибулих перевищувала

Таблиця 3 Вплив структури наявного населення на природні та міграційні зміни чисельності сільського населення Харківської області

Номер групи	Групи районів за питомою вагою сільського населення у загальній чисельності наявного населення, % у середньому за 2000 – 2008 рр.	Сільське населення, тис. чол.				Динаміка зміни на 1000 чол. наявного сільського населення	
		На 01.01. 2000р.	На 01.01. 2009р.	2009 р. до 2000р., ±		Природний приріст (+), скорочення (-)	Міграційний приріст (+), міграційне скорочення (-)
				тис. чол.	%		
1	До 40	224,6	207,6	-17,0	-7,6	$Y = -12,970 + 0,215t$	$Y = 8,0185 - 0,998t$
2	40,1 - 60	187,5	162,8	-24,7	-13,2	$Y = -14,177 + 0,236t$	$Y = 4,611 - 1,436t$
3	Більше 60,1	219,2	187,8	-31,4	-14,3	$Y = -13,296 + 0,064t$	$Y = 2,178 - 1,243t$
	У середньому по області	631,3	558,2	-73,1	-11,6	$Y = -13,732 + 0,204t$	$Y = 5,451 - 1,158t$

Можна зробити висновок, що у районах з більшою високою питомою вагою сільського населення виявляється більш гостра демографічна криза: найгіршими є показники природного руху сільського населення, зростає негативний вплив міграції на формування трудового потенціалу відповідного району.

Певний науковий і практичний інтерес має дослідження тенденцій зміни трудового потенціалу сільськогосподарських підприємств, а також питомої ваги працівників цих підприємств у групах районів з різною питомою вагою сільського населення (табл. 4).

Таблиця 4 Тенденції зміни чисельності працівників сільськогосподарських підприємств та їх питомої ваги у загальній чисельності сільського населення у залежності від структури наявного населення районів Харківської області

Номер групи	Групи районів за питомою вагою сільського населення у загальній чисельності наявного населення, % у середньому за 2000 – 2008 рр.	Тенденція зміни чисельності працівників сільськогосподарських підприємств за 2000 – 2008 рр., % до 2000 р.	Тенденція зміни питомої ваги працівників сільськогосподарських підприємств у загальній чисельності сільського населення, %
1	До 40,0	$Y = 101,4 - 8,4t$	$Y = 11,9 - 0,9t$
2	Від 40,1 до 60,0	$Y = 105,9 - 9,0t$	$Y = 15,6 - 1,3t$
3	Більше 60,0	$Y = 100,0 - 9,5t$	$Y = 18,5 - 1,7t$
x	У середньому по області	$Y = 101,3 - 8,8t$	$Y = 15,1 - 1,2t$

На перший погляд, у районах з більшою питомою вагою сільського населення у сільськогосподарських підприємствах мала б працювати більша частка сільських мешканців. Саме такою була закономірність на початку досліджуваного періоду. У той же час дані табл. 4 свідчать про те, що в районах з більш високою питомою вагою сільського населення відбувається і більш стрімке скорочення чисельності працівників сільськогосподарських підприємств. Наприклад, якщо у районах першої групи середньооблікова кількість працівників сільськогосподарських підприємств скорочувалася у середньому за рік на 8,4 % від рівня 2000 р., то у районах третьої групи - на 9,5 %. Незначні, на перший погляд, розбіжності у темпах скорочення чисельності працівників призвели до того, що за 2000 - 2008 рр. чисельність працівників сільськогосподарських підприємств першої групи районів скоротилася на 75,6 %, а

сільськогосподарських підприємств третьої групи – на 85,5 %. Слід звернути увагу на те, що темпи скорочення чисельності працівників сільськогосподарських підприємств багаторазово випереджають темпи скорочення чисельності сільського населення. Так, у середньому по області середньорічний темп скорочення чисельності сільського населення у 2000-2008 рр. склав 1,34 % до рівня 2000р. (табл. 1), а середньорічний темп скорочення працівників сільськогосподарських підприємств – 8,8% (табл. 4), тобто був вищим більш ніж у шість разів. З огляду на це можна стверджувати, що на даному етапі демографічні зміни на селі у Харківській області не створюють загрози для формування трудового потенціалу аграрних підприємств. Проте беззаперечним є і висновок про те, що у сільській місцевості значно складніше знайти привабливу роботу, ніж у місті. Сільськогосподарські підприємства не задовольняють попиту сільського

населення на робочі місця. Тому у сільській місцевості частка населення, зайнятого у неформальному секторі економіки, зокрема в особистих селянських господарствах. Це обумовлене, з одного боку, необхідністю простого виживання певних верств сільського населення, з іншого, подальшим зниженням привабливості сільського способу життя та сільської праці.

ВИСНОВКИ

1. Проведені дослідження показали наявність значного скорочення сільського населення. Більш високі темпи скорочення чисельності сільського населення було виявлено у районах, найбільш віддалених від обласного центру та транспортних шляхів сполучення.

2. У районах з більш високою питомою вагою сільського населення виявляється більш гостра демографічна криза: найгіршими є показники природного руху сільського населення, зростає негативний вплив міграції на формування трудового потенціалу відповідного району.

3. Демографічні процеси втратили вирішальне значення для формування чисельності зайнятого сільського населення. Основною причиною скорочення його чисельності стало зменшення попиту на робочу силу у регіоні, зокрема з боку сільськогосподарських підприємств, і зростання рівня безробіття. Унаслідок випереджаючого скорочення чисельності працівників сільськогосподарських підприємств у порівнянні з темпами скорочення чисельності сільського населення зменшується частка сільських мешканців, які працюють на сільськогосподарських підприємствах.

4. Для оптимального вирішення проблеми працевлаштування населення сільської території, підвищення рівня і якості життя жителів сільських територій вважаємо за потрібне створення агропромислових містечок. Їх територіальне розміщення повинно ґрунтуватись на використанні транспортних комунікацій, створенні інфраструктури високого рівня, забезпечення високотехнічного рівня сільськогосподарського виробництва.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Богиня Д.П. Соціальні аспекти мотивації праці, економічної поведінки працівників в системі національного ринку праці / Д.П. Богиня. – К., 1999. – 168 с.
2. Бугуцький О.А. Мотивація праці та формування ринку робочої сили [О.А. Бугуцький, Г.І. Купалова, В.С. Дієсперов та ін.] – К.: Урожай, 1993. – 416 с.
3. Горкавий В.К., Гончаренко Н.Г. Тенденції трудомісткості сільськогосподарської продукції / В.К. Горкавий, Н.Г. Гончаренко // Наукові засади реалізації аграрної політики в Україні: Вісник ХНАУ. – 2006. – №8. – С. 68-73.
4. Дієсперов В.С. Економіка сільськогосподарської праці / В.С. Дієсперов. – К., 2004. – 488 с.
5. Лишиленко В.І. Проблеми відтворення трудових ресурсів аграрних підприємств / В.І. Лишиленко // Економіка України. – 1998. - №4. – С. 68-69.
6. Прокопа І.В. Соціальна інфраструктура села / І.В. Прокопа. – К., 1996. – 172 с.
7. Сільський сектор України на рубежі тисячоліть: у 2-х тт. [Л.О. Шепотько, І.В. Прокопа, С.О. Гудзинський та ін.]. – Т.1: Потенціал сільського сектора. – К., 2000. – 396 с.
8. Ульяновченко О.В. Формування та використання ресурсного потенціалу в аграрній сфері: [монографія] / О.В. Ульяновченко. – Х., 2006. – 357 с.
9. Якуба К.І. Демографічна політика в сільській місцевості України К.І. Якуба. - К., 1999. - 75 с.